

Op het platteland wordt minder geploegd, gezaaid en geoogst en meer gewoon en gerecreëerd. En met die veranderende economie is ook de bevolking veranderd. De dorpsbewoner van nu is welvarender, mobiel, meer geïndividualiseerd en gemiddeld ouder dan die van vroeger. Landelijke woonmilieus verheugen zich in een toenemende populariteit. De dorpsbewoner heeft daardoor niet alleen beter opgeleide burens gekregen, maar ook fitte vutters, krasse pensionado's, 'power couples' en 'taakcombinerders'. Tegelijkertijd doet het gemis van een levensloopbestendige woningvoorraad zich in veel dorpen steeds nadrukkelijker voelen. Het platteland vergrijsd. De jeugd trekt in groten getale weg. Noodgedwongen, want veel jongeren en jonge gezinnen zien geen mogelijkheid in hun eigen dorp een wooncarrière op te bouwen.

In het verlengde hiervan ligt het probleem van vershraling van het voorzieningenaanbod in het landelijk gebied. De middenstand, het postkantoor, de bushalte, het politiebureau en de basisschool zijn uit veel dorpen verdwenen. De plattelandsdokter met zijn huisapotheek lijkt te volgen en ook de streekziekenhuizen dreigen te sneuvelen onder druk van de schaalvergroting. Eind vorig jaar stond een kwart van de Friese cafés te koop (vooral in de dorpen) en onlangs maakte Rabobank Nederland bekend een groot deel van haar kleine vestigingen te zullen sluiten. De survivalkit van het moderne plattelandshuishouden bestaat daardoor uit minimaal twee auto's en een diepvrieskist.

Intussen leidt de opkomst van de samenleving van tweeverdieners, gevoegd bij voortschrijdende individualiseringsprocessen, ertoe dat zaken als nabuurschap, mantelzorg, burgerinzet en sociale controle minder vanzelfsprekend zijn geworden. In 1998 dook overal het begrip sociale cohesie op: in het regeerakkoord, in de troonrede, in een grootschalig onderzoeksprogramma van NWO en in tal van gemeentelijke en provinciale rapporten. Vaak wordt het vervat in metaforische omschrijvingen in termen van 'cement', 'weefsel', 'los zand' en 'de boel bij elkaar houden'. Op het schaalniveau van de dorpsgemeenschap is vooral de definitie van de socioloog Schuyt relevant, die sociale cohesie uitlegt als 'de mate van onderlinge bin-

Sociale bouwstenen voor nieuwe dorpen

Het concept Nieuwe Dorpen gaat niet alleen over 'nieuwe' dorpen, maar stimuleert ook het denken over de vernieuwing van bestaande kernen. Veel plattelandsdorpen staan voor de opgave zich te transformeren tot meer vitale leefgemeenschappen. Het concept nieuwe dorpen biedt de kans om anticiperend en vindingrijk te reageren op een aantal ingrijpende maatschappelijke ontwikkelingen die het platteland van karakter doen veranderen. Sociale vitaliteit niet een louter sociale opgave vormt, maar evenzeer verbonden is met investeringen in de fysieke en de economische infrastructuur.

MATTHIJS UYTERLINDE EN RADBOUD ENGBERSEN

ding of verbondenheid'. Ondanks de lofzang op het aanpassingsvermogen van dorpsbewoners staat vandaag de dag in veel plattelandsdorpen de onderlinge verbondenheid onder druk. Deze ontwikkelingen brengen nieuwe opgaven en eisen met zich mee. Voor het woningaanbod, voor de economie, maar vooral ook voor de voorzieningen op het platteland. In een modern dorp gaat het dan over kinderdagopvang, goed op elkaar afgestemde kindinstellingen onder één dak, én een passend zorgaanbod. Immers, de consensus groeit dat ouderen hun oude dag in hun eigen dorp moeten kunnen doorbrengen. Of zoals het in januari 2004 op de Dag van het Platteland werd gezegd: 'Us mem gaat niet naar de stad'. Niet naar de verzorgingsflat driehoog in de stad of het centrumdorp, maar gewoon de levensavond slijten in het eigen dorp. Zo'n uitspraak heeft nogal wat implicaties. Van ouderen wordt in toenemende mate zelfredzaamheid gevraagd, maar de vraag is hoever die zelfredzaamheid reikt. Wat kunnen draagkrachtige ouderen zelf organiseren, en minder financieel zelfredzame ouderen met slechts AOW en een klein pensioen? Op welk (commercieel en publiek) zorgaanbod in hun nabijheid kunnen zij rekenen? De geschetste ontwikkelingen maken duidelijk waarom veel gemeenten en provincies het concept nieuwe dorpen met interesse hebben verwelkomd. Het concept dwingt tot nadenken. Over economische structuurversterking, over landschappelijke en de architectonische kwaliteiten van de dorpen, over onderwijsvernieuwing, over levensloopbestendigheid, over de identiteit van de streek,

over het realiseren van een kwalitatief hoogstaand en gedifferentieerd woningaanbod, over het versterken van de sociale cohesie in dorpen die grote transitieprocessen doormaken. Daarmee raakt het concept nieuwe dorpen aan alle Nederlandse dorpen. Het is niet alleen bedoeld voor de ontwikkeling van nieuwe dorpen, maar ook voor de verbouw en herstructurering van bestaande dorpen. Het concept nieuwe dorpen is de katalysator die tal van actoren de mogelijkheid biedt om die zaken fundamenteel te doordenken.

New Urbanism

Het concept nieuwe dorpen reikt verder dan het bouwen van woningen. Sinds halverwege de negentiende eeuw de verstedelijking op gang kwam, houden stedenbouwkundigen en planologen zich bezig met het leefklimaat in de stedelijke omgeving. Terugblikkend op ruim honderd jaar stedelijke ontwikkeling, zien we tal van concepten waarin niet alleen een mensbeeld besloten ligt, maar ook een visie op de relatie tussen gebouwde omgeving en kwaliteit van leven. Zo vormde het polinucleaire tuinstadmodel van Ebenezer Howard een tegenreactie op de schrijnende toestanden in de binnensteden. Opgebouwd uit kleinschalige, door groen omringde kernen, vormde het de ideale synthese van stad en dorp. Een tweede voorbeeld is de CIAM-beweging, die verklaarde dat licht, lucht en ruimte, in de vorm van gestapelde woningbouw omringd door collectief groen en radicale scheiding van functies, garant stond voor het welbevinden van de stedeling. Veel naoorlogse uitbreidingswijken, die momen-

teel vanwege de stedelijke herstructureering massaal gesloopt en verbouwd worden, zijn opgetrokken volgens de uitgangspunten van CIAM. En ook het modernistische dorp Nagele, in de Noordoostpolder, is schatplichtig aan de CIAM-ideologie. De maakbaarheid ging er zo ver, dat zelfs de bewoners door een ballotagecommissie werden geselecteerd.

De afgelopen decennia mag de ideologie van de maakbaarheid aan populariteit hebben ingeboet, nog steeds zijn er stedenbouwers en planologen met sociale aspiraties. Vanuit de overtuiging dat stedenbouw en architectuur een gemeenschapsgevoel onder de bewoners kunnen opwekken, creëert de Amerikaanse stroming New Urbanism gevarieerde en compacte dorpen en buurten. In een beschutte en vertrouwde omgeving ontstaat een sociale gemeenschap waar burgers zich veilig en geborgen voelen, zo was de gedachte. Grondleggers Andres Duany en Elizabeth Plater-Zyberk lieten zich inspireren door het negentiende-eeuwse Amerikaanse dorp. Net als de tuinstad van Howard vindt New Urbanism haar voedingsbodem in de vervuiling en de hectiek van de binnensteden. Net als nieuwe dorpen vormt New Urbanism een totaalconcept, een panacee voor ruimtelijke, economische en sociale problematiek. Terwijl het concept nieuwe dorpen voortkomt uit de sociale en economische verschraving van het platteland, is New Urbanism een reactie op de grootschaligheid en anonimiteit van de Amerikaanse suburbs, de onveiligheid van de binnensteden en de geslotenheid van 'gated communities'. Beide concepten zijn daarmee te plaatsen in een communitaristische traditie. De filosofie van New Urbanism, ook wel neotraditionalisme genoemd, is vastge-

legd in tien principes. Het 'totaalconcept' van New Urbanism is echter minder dogmatisch dan de CIAM-ideologie, in de zin dat ze haar principes niet promoveert tot heilige principes, in marmer uitgehakt. Het gaat om vuistregels, gebaseerd op ervaringskennis, die afhankelijk van de context een verschillende invulling kunnen krijgen. In het kort komen ze op het volgende neer. De stedenbouwkundige opzet is kleinschalig en compact. In de stad wordt zowel gewoond als gewerkt. Winkels en voorzieningen zijn voor alle bewoners op loopafstand. De smalle straten zijn toegesneden op voetgangers. Autogebruik wordt ontmoedigd. Verschillende woningtypes staan in hoge dichtheden door elkaar. Om een diverse bevolking aan te trekken wat betreft leeftijd, sociale klasse en cultuur, worden dure koopwoningen afgewisseld met kleinere woningen en huurappartementen. Het gedachtegoed van New Urbanism kreeg in de jaren tachtig voor het eerst gestalte in Seaside, een dorp met 450 huizen in Noord-Florida aan de Golf van Mexico. Houten huizen met roomwitte tuinhokjes staan dicht op elkaar. In de smalle straten liggen rode klinikers. Seaside figureerde in de speelfilm 'The Truman Show'. Hoewel het dorp een ongekend succes werd – de grondprijzen verviervoudigden er in vijftien jaar – fungeert het artificiële dorpsdecor in de film voor hoofdpersoon Truman als een pastelkleurige gevangenis. Een ander bekend voorbeeld is het dorp Celebration, op steenworp afstand van Disney World. "The destination your soul has been searching for", volgens The Walt Disney Company, die het dorp ontwikkelde. Kopers kunnen kiezen uit verschillende historiserende woningtypes: van het negentiende-eeuwse New England House tot het Greek Revival

House. Om het onderlinge contact tussen buurtgenoten te stimuleren, heeft ieder huis een veranda aan de straat. In dorpen als Seaside en Celebration is het leven overzichtelijk. Alles is brandschoon, nergens is onkruid, hondenuitwerping of vuilnis te bekennen. Dat is niet alleen te danken aan de menselijke maat, de overzichtelijke opzet en de toewijding en sociabiliteit van de bewoners. Orde, netheid en stabiliteit lijken vooral het resultaat van de in de koopvoorwaarden opgenomen 'Convenants, Conditions & Restrictions', opgesteld om het uniforme gezicht van het dorp te waarborgen. De Residential Owners Association ziet erop toe dat de regels worden nageleefd. In Celebration mag bijvoorbeeld geen was buiten hangen. De kleur van de gevels is voorgeschreven, net als het gras en de planten in de tuin. Politieke affiches zijn verboden. Er mogen zelfs niet meer dan twee mensen in een slaapkamer slapen. De sociale samenhang heeft daardoor vooral een geforceerd karakter. In de praktijk begeven mensen zich nauwelijks op straat. De veranda's staan er meestal ongebruikt bij. En men stapt massaal in de auto. Het belangrijkste dat de inwoners van deze droomdorpen lijkt te binden, is hun zoektocht naar de ideale woonplek.

Drie infrastructuren

Op de principes van New Urbanism is op zichzelf weinig af te dingen. Kleinschaligheid, functiemenging, beloopbaarheid en een levendige openbare ruimte bieden op het eerste gezicht interessante aanknopingspunten voor nieuwe dorpen. Maar de praktijk blijkt weerbarstig. De feitelijke sociale bindingskracht van New Urbanism is gering. Sociale cohesie en vertrouwdheid laten zich blijkbaar niet construe-

Tabel 1

Drie infrastructuren in het landelijk gebied.

Ruimtelijke infrastructuur	Sociale infrastructuur	Economische infrastructuur
Woningbouw aansluitend bij streekidentiteit	Dorpshuis	Verbrede landbouwactiviteiten
Landschappelijk bouwen	Verenigingsleven	Passend toerisme (geen massa)
Bereikbaarheid (auto, ov)	Woonzorgcomplex	Stimuleren pensioenmigratie
Fiets- en wandelpaden	Brede school	Stimuleren dienstensector
ICT-verbindingen	De bewoners onderling	Stimuleren zorgsector
Goede waterwegen	24-uurszorg	
	Politiepost	

Tabel 2

Veranderde sociale outillage in dorpen. (Bron: Engbersen en Meesterberends, 2004)

	Naam	Doel	Middel	Initiatiefnemer(s)
1920	Dorpshuis	Achterstandsbestrijding Volksontwikkeling Volksverheffing Industrierijp maken	Hygiëne Gezonde voeding Onderwijs Educatie	Betrokken stedelijke elites Industriële initiatieven (o.a. Mijnbouw Limburg)
1970	Multifunctionele accommodatie	Samenlevingsopbouw Emancipatie Zelfontplooiing Democratisering Achterstandsbestrijding	Verenigingsleven Politieke participatie Vorming Medezeggenschap	Landelijk en provinciaal bestuur Bedrijfsleven (Philips, Eindhoven)
2000	Brede School ServiceWinkel Wozoco Zotel Steunstee Kulturhus	Zelfstandig wonen Combineren arbeid en zorg Gemak, comfort, luxe Leefbaarheid behouden Middenklasse behouden	Klantgericht A la Carte Zorg op maat Extramuralisering Regionale insteek Netwerkorganisaties	Publiek-private coalities Bedrijfsleven Regionale (zorg)instellingen Gemeenten en dorpen zelf

ren via smalle straatjes en nostalgische bebouwing alleen. Bovendien worden de tien principes vaak selectief toegepast. Veel aandacht gaat uit naar de esthetiek van de woningbouw, terwijl de realisatie van voorzieningen in de praktijk nogal eens achterblijft. Het geplande contingent goedkope woningen wordt zelden gehaald. Ook het creëren van werkgelegenheid op loopafstand komt onvoldoende van de grond. De uitgangspunten van New Urbanism worden daarmee gereduceerd tot een eendimensionaal ruimtelijk concept. Zo ingevuld, is het probleemoplossend vermogen van New Urbanism beperkt. Fysieke randvoorwaarden blijken onvoldoende garanties te kunnen bieden voor het ontstaan van een sociaal vitale dorpsgemeenschap. Het is daarom van belang om bij het ontwerp van nieuwe dorpen tegelijk een strategie te ontwikkelen om het platteland van nieuwe sociale en economische impulsen te voorzien. Dat betekent dat het concept nieuwe dorpen moet worden opgevat vanuit een integraal perspectief, waarin de fysieke, economische en sociale invalshoek zoveel mogelijk met elkaar worden verbonden. De afgelopen jaren raakte het begrip sociale infrastructuur in zwang. Niet voor het eerst, want al in 1963 verklaarde minister Klompé van Maatschappelijk Werk dat ze 'het verbeteren van de sociale infrastructuur in onderontwikkelde streken' als een wezenlijke taak van het departement

opvatte. Inmiddels is het besef doorgedrongen dat het werken aan de sociale infrastructuur in het landelijk gebied niet louter sociale investeringen vergt, maar evengoed investeringen in de fysieke en de economische infrastructuur. In tabel 1 zijn de drie infrastructuur in het landelijk gebied ingevuld. Het concept nieuwe dorpen moet erop gericht zijn om de instroom van de financieel draagkrachtige stedelingen die 'buiten' willen wonen, te benutten om de economische vitaliteit van het platteland te versterken. Het mes snijdt dan aan twee kanten. De nieuwe instroom kan voor een belangrijke financiële injectie zorgen. Sociaal geograaf Van Engelsdorps-Gastelaars berekende dat met elke pensioenmigrant 0,3 tot 0,4 arbeidsplaats meekomt. Om die reden is in de Blauwe Stad in het Groningse Oldambt – een streek die tot op de dag van vandaag structureel hoge werkloosheidscijfers kent – een nieuw dorp uitgedacht. Mits een beroep wordt gedaan op lokale aannemers, zorgt de bouw voor tijdelijke werkgelegenheid. Maar het is ook de bedoeling om nieuwe economische dragers te ontwikkelen. Vooral (eco)toerisme, recreatie en niet-plaatsgebonden zakelijke dienstverlening lijken daarbij kansrijke sectoren.

Kracht van zwakke bindingen

De instroom van kapitaalcrachtige stedelingen zou eveneens moeten bijdra-

gen aan de sociale cohesie van de dorpsgemeenschap. Het spreekt niet vanzelf dat de nieuwelingen zich zullen verbinden aan de activiteiten en mensen van het dorp. Wellicht kiezen ze ervoor om vooral op zichzelf te leven en het dorp op afstand te houden. Dan brokkelt de sociale cohesie eerder af dan dat ze toeneemt. Om onderlinge bindingen en verbondenheid onder nieuwe dorpsbewoners te stimuleren dient goed nagedacht te worden voor wie het (nieuwe) dorp ontwikkeld wordt en welke sociale infrastructuur daarbij hoort. De sociale infrastructuur kent zowel een formele component, die gevormd wordt door de organisaties, diensten en voorzieningen die burgers professionele ondersteuning bieden, als een informele component, die bestaat uit de vrije associaties die burgers met elkaar aangaan. De formele sociale infrastructuur is een belangrijke begunstiger voor sociale cohesie: de informele component.

Voorzieningen vormen een belangrijk planningsinstrument, omdat ze voor tal van 'zwakke bindingen' zorgen: contacten tussen ouders rond de basisschool of sportvereniging, toevallige ontmoetingen bij de buurtsuper, bij de huisarts. De term is van de socioloog Granovetters. Juist die oppervlakkige sociale contacten – je kent iemand, je groet iemand, je maakt een praatje – kunnen als het cement van de informele sociale infrastructuur van een dorps-

gemeenschap fungeren. En zwakke bindingen, vaak het gevolg van gedeelde interessen of belangen, kunnen op termijn uitgroeien tot sterke bindingen: vriendschapsbanden, relaties en onderlinge zorg- en steunnetwerken. Vandaar dat basisscholen, dorpshuizen en verenigingen belangrijk zijn. Het zijn allemaal plekken waar zwakke bindingen kunnen ontstaan.

Als we kijken naar de sociale outillage van dorpen in het landelijk gebied, springt de opkomst van een nieuwe generatie voorzieningencentra in het oog: brede scholen, woonzorgcomplexen en gemeenschapshuizen. 'Multifunctionele accommodaties' of 'accommodaties voor meervoudig gebruik' bestaan al decennia op het platteland. De eerste dorpshuizen stammen uit de jaren twintig van de vorige eeuw (zie tabel 2). Nieuwe tijden stellen echter nieuwe eisen en brengen nieuwe ontwikkelingen mee. De jongste generatie multifunctionele accommodaties richt zich explicieter op draagkrachtige middengroepen. Anders dan vroeger speelt het bedrijfsleven een grote rol, met dagarrangementen, woonzorgpakketten, 'zotels', dienstenwinkels, enzovoorts. Service is het leidende beginsel. Kinderopvang, gemaksdiensten, bankfaciliteiten, mobiele zorg aan huis. Voor de kleinsten, de volwassenen, de vaders en de moeders, '(happy) singles' en de alleroudsten. Een moderne, passende sociale infrastructuur zorgt ervoor dat zowel nieuwe dorpen als bestaande dorpsgemeenschappen voor alle generaties leefbaar worden en leefbaar blijven.

In het overheidsbeleid wordt onderscheid gemaakt tussen een economisch, een fysiek en een sociaal perspectief. Sinds jaar en dag wordt daarbij de integraliteit van beleid benadrukt. Dat wil zeggen dat deze perspectieven elkaar dienen aan te vullen omdat een louter economische, dan wel fysieke of sociale manier van kijken te beperkt is. Eenzijdigheid leidt tot niets. Daarmee creëer je eerder problemen dan dat je ze oplost. Dit geldt ook voor het concept nieuwe dorpen. Het concept is juist interessant omdat het kan bijdragen aan de vernieuwing van bestaande dorpen die zich voor de opgave gesteld zien om alert te reageren op ingrijpende ontwikkelingen. Op vergrijzing, op wegvallende voorzieningen, op het verdwijnen van belangrijke economische dragers,

op het tekort aan starterswoningen, op het terugwinnen van historische landschappen.

Daarbij vormt een passende sociale infrastructuur een van de belangrijkste sleutels tot het ontstaan van sociaal cohesieve dorpen. Voorzieningen leiden tot zwakke bindingen en zwakke bindingen tot versterking van de informele sociale infrastructuur. Maar dorpen hebben meer nodig dan voorzieningen. Ook economische activiteiten kunnen mensen binden. Aan de arbeidsmarkt en indirect aan de bredere samenleving. Het zijn veelal mensen met een werkring die actief zijn in het vrijwilligerswerk. Ook kleinschalige bouw die aansluit bij de identiteit van het landschap kan mensen een gevoel van verbondenheid met hun dorp en streek verschaffen. Dit gevoel van verbondenheid is vaak de motor achter de inzet in de lokale 'civil society'. Sociale cohesie ontstaat daar waar het economische, fysieke en sociale elkaar raken. Wanneer men het concept nieuwe dorpen louter hanteert als een handig breekijzer om een contingent makkelijk te verkopen woningen in de landelijke gebieden te realiseren, is dat een gemiste kans.

Matthijs Uyterlinde is onderzoeker bij de Architecten Cie. Research & Development. Radboud Engbersen is Expert Innovatiemedewerker Sociaal Beleid bij het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW).

Literatuurselectie

- Duany, A., E. Plater-Zyberk en J. Speck (2000). *Suburban Nation. The Rise of Sprawl and the Decline of the American Dream*. New York: North Point Press.
- Engbersen, R., A. van der Kooij, M. Uyterlinde en P. van Wesemael (2003). *Nieuwe Dorpen. Een essay over sociale samenhang*. Den Haag: Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster.
- Engbersen, R. en A. Sprinkhuizen (2004). "Us mem gaat niet naar de stad." *Impressies van de Kennisdag Sociaal Vitaal Platteland in Den Bosch op 28 januari*. Utrecht: X-S2 (Zie ook <http://www.x-s2.nl/>).
- Engbersen, R. en D. Meesterberends (red.) (2004). *Gezichten van multifunctionaliteit op het platteland. Over multifunctionele accommodaties voor het jonge kind, ouders, ouderen en de lokale gemeenschap*. Utrecht, NIZW/LCO. Te verschijnen.
- Granovetters, M. (1973). *The Strength of Weak Ties*. In: *American Journal of Sociology*, 78, 1360-1380.
- Katz, P. (1994). *The New Urbanism. Toward an Architecture of Community*. New York: McGraw.
- Komter, A.E., J. Burgers en G. Engbersen (2000). *Het cement van de samenleving. Een verkennende studie naar solidariteit en cohesie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Knaap, G.A. van der (2002). *Stedelijke bewegingsruimte. Over veranderingen in stad en land*. Den Haag: WRR.
- Musterd, S. en W. Ostendorf (2000). *De context van verantwoordelijkheid. Een specificatie op het gebied van het wonen*. In: *Aansprekend burgerschap*. RMO Advies 10. Den Haag: RMO.
- Schuyt, K. (1997). *Sociale cohesie en sociaal beleid. Drie publiekscollages in De Balie*. Amsterdam: De Balie.